

PEDAGOGY

Особливості формування художньо-промислової освіти в Єлисаветграді (нині – Кропивницький) кінця XIX – початку XX століття

І. О. Боса

Музей книги і друкарства України, Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: ls201@ukr.net

Paper received 10.02.20; Accepted for publication 22.02.20.

<https://doi.org/10.31174/SEND-PP2020-222VIII90-01>

Анотація. У статті на основі опублікованих та неопублікованих джерел досліджено передумови формування та розвитку художньо-промислової освіти в Єлисаветграді. Аналізується початковий етап діяльності Вечірніх рисувальних і креслярських класів, які були створені на громадських засадах у 1880 році при Єлисаветградському земському реальному училищі академіком портретного живопису Петром Крестоносцевим. У рисувальних класах ґрунтовно викладалися дисципліни мистецького циклу: академічний малюнок, живопис, орнаментика, живопис по фарфору, креслення. Згодом класи стали важливим чинником формування культурно-мистецького середовища в місті, розвитку художньо-промислової освіти в краї, і як результат – економічного росту в регіоні в цілому.

Ключові слова: мистецтво, художньо-промислова освіта, навчальні заклади, Вечірні рисувальні і креслярські класи, Єлисаветград.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення, узагальнення та критичне переосмислення минулого досвіду підготовки кадрів у сфері художньо-промислової освіти, зокрема і у сфері дизайну, залишається досить актуальним. Як відомо, з найдавніших часів виробу традиційних ремесел, які створювали майстри, що успадковували кращий досвід зі сфери декоративно-ужиткового мистецтва займали помітне місце у духовній і матеріальній спадщині народу. Речі, виготовлені руками народного умільця, завжди були джерелом задоволення як утилітарних так і естетичних потреб людини і відображали уявлення соціуму про прекрасне. При цьому засвоєння унікального досвіду минулих поколінь у сфері навчання і художнього проектування речей, які здавна оточували людину, і нині сприяє підвищенню якості професійної художньо-промислової освіти та підготовки кваліфікованих кадрів в Україні, зокрема і для сфери сучасного дизайну.

Як відомо, завдання поліпшення утилітарних і художніх характеристик виробів завжди вимагало постійного вдосконалення всієї системи підготовки відповідних майстрів, зокрема її змісту і методів навчання. Особливо цей процес повсюдно активізувався у кінці XIX – на початку XX століття в результаті бурхливого розвитку цивілізаційних новацій, які зумовили відкриття у багатьох провінційних містечках навчальних закладів, що готували фахівців-ремесників з базовими навичками проектно-мистецької діяльності для праці на новостворених промислових підприємствах. За словами засновника і керівника Вечірніх рисувальних і креслярських класів академіка П.О. Крестоносцева – саме такі кадри в перспективі мали підняти на вищий рівень економіку і культуру краю в цілому.

Підготовка кваліфікованих кадрів для художньої промисловості кінця XIX – початку XX ст. представляє певний науковий інтерес і в наші дні, адже багато що з кращого досвіду викладання, вдосконалення методів, прийомів і організації навчання може бути використано для найбільш успішного вирішення завдань забезпечення досвідчених кадрів для сучасної промисловос-

ті, і зокрема художньо-ремісничої та дизайнерської сфери діяльності.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Питання підготовки і діяльності художників-педагогів у своїх наукових дослідженнях розглядали вітчизняні дослідники: І. Малиніна [4], З. Гуріч [1], Т. Паньок [8]. Регіональний аспект розвитку художньої освіти на Півдні України, до якого відносився на той час і Єлисаветград, представлений у працях М. Левченко [3], О. Пунгіна [10], Л. Русакова [11], Н. Сапак [12], О. Філоненко [14]. Серед них найбільш ґрунтовною і ключовою для нашого дослідження є праця Р. Шмагала [15], у якій саме Єлисаветградські Вечірні рисувальні і креслярські класи визначено, як одну з авторитетних художніх шкіл у тогочасній Україні, адже проектно-художнє навчання тут відбувалося у контексті загальноєвропейського розвитку художньо-промислової освіти.

Висвітлення невирішених раніше частин загальної проблеми, якій присвячується стаття. Художньо-промислова освіта в історії української педагогіки лише віднедавна стає предметом розгляду. Відтак загальна картина процесу є неповною, оскільки проведено лише окремі регіональні дослідження. В цьому контексті важливим є досвід становлення мережі навчальних закладів міста Єлисаветграда, на базі яких в подальшому формувався, розвивався та узагальнювався педагогічний досвід професійної художньо-промислової освіти всього регіону і країни в цілому.

Метою дослідження є наукове висвітлення факторів, які мали вплив на формування і розвиток художньо-промислової освіти Єлисаветграда та виявлення особливостей її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Термін "художньо-промислова освіта" з'явився в офіційних документах наприкінці XIX ст. з часу 1-го з'їзду діячів технічної і професійної освіти. Характерно, що вже на другому з'їзді йшлося про вагомості досягнення у цій сфері. Про це дізнаємося як з офіційних документів, так із власних спостережень Єлисаветградського художника-

педагога, викладача Вечірніх рисувальних і креслярських класів – Миколи Нікольського, який був учасником Педагогічного з'їзду діячів з технічної і професійної освіти у 1895 році. Ним було підготовлено розширений звіт про роботу з'їзду, у якому він зробив аналіз художніх робіт учнів різноманітних художньо-промислових навчальних закладів, серед яких були, зокрема, Харківська школа малювання Раєвської-Іванової та Севастопольське реальне училище. Особливу увагу М. Нікольський звернув на педагогічний досвід французьких колег. У звіті зазначалося, що у Франції малювання було постановлено поруч з навчанням грамоти для дітей від 6-ти до 13-го річного віку, після чого вони продовжували навчання в загальноосвітніх, професійних і художніх школах. Саме цим пояснювалась перевага мистецьких творів французьких учнів, як щодо витонченості виконання, так і щодо художнього задуму. Тож було запропоновано скористатися прикладом Франції – увести малювання одночасно з грамотністю, для поліпшення загального стану художньої промисловості [2, с. 15–66].

З 1860 років Єлисаветград посідав вагомe місце в економічному, політичному та культурному житті півдня України, де особливо активно відбувалася індустріалізація. Відтак, місто, що стояло на перетині важливих торговельних шляхів та поєднувалося з морськими портами новоствореною залізницею, вимагало відповідної професійної освіти населення. Наприкінці XIX ст. у Єлисаветграді зростання навчальних закладів з циклом художніх дисциплін та набуття ними певного методичного досвіду підготовки відповідних часу фахівців призвели до помітного поліпшення якості підготовки фахівців в художньо-промисловій сфері загалом.

Всі типи навчальних закладів Єлисаветграда кінця XIX – початку XX ст. умовно можна розділити на чотири групи.

1). Недільні і вечірні школи, курси і класи Креслення та малювання (Вечірні рисувальні і креслярські класи при Єлисаветградському земському реальному училищі, Вечірні курси при заводі сільськогосподарських машин братів Ельворті, Художні курси при Товаристві поширення грамотності і ремесел, Живописно-малярні класи при училищі Фірсова).

2). Ремісничі навчальні заклади, Жіноча художньо-промислова освіта (Класи різьби по дереву при міському 5-ти класному училищі, Ремісничо-грамотне училище, Єврейське ремісниче училище при громадській Талмуд-Торі, Професійна жіноча школа).

3). Ремісничі відділення і класи ручної праці при загальноосвітніх школах. (Ремісничі класи при міському 5-му народному училищі, Рукодільні класи при Куцівській школі, Рукодільні класи при Пашутінській школі, Рукодільні класи при Пушкінській школі, Рукодільні класи при 5-ій Народній початковій школі).

4). Приватні студії і майстерні в Єлисаветграді (Художньо-іконописна, іконостасна та художньо-позолотна майстерня Я. Паученка, Скульптурна майстерня І. Золотаревського, Граверно-монограмна майстерня І. Мінкіна, Скульптурна майстерня Рапало, Художня майстерня П. Запорожченко).

Організатором процесу формування та розвитку художньої освіти у Єлисаветграді був академік портретного живопису Петро Крестоносцев, освітньо-

просвітницька діяльність якого у громадському житті міста характеризувалася надзвичайною активністю. Його мистецький шлях розпочався в Петербурзі, а подвижницька праця у місті мала основоположне значення для розвитку художньо-промислової освіти в краї. Засновані ним Вечірні рисувальні і креслярські класи, стали головним осередком поширення художньої освіти серед місцевого населення, а також виховання необхідних місцевій промисловості фахівців-ремісників. Щорічні звіти викладачів Вечірніх рисувальних і креслярських класів засвідчують, що багато талановитої молоді продовжили своє навчання у художньо-промислових училищах, при цьому більше двох десятків випускників змогли вступити до Академії мистецтв у Петербурзі на живописне і архітектурне відділення.

Детальніше розглянемо особливості організації навчального процесу у Вечірніх рисувальних і креслярських класах. У 1879 році П. Крестоносцев отримав запрошення від правління училища зайняти посаду вчителя малювання в училищі. А коли той почав працювати, директор запропонував П. Крестоносцеву зайнятися облаштуванням рисувального класу згідно всіх необхідних педагогічних і художніх вимог [13, с. 290].

У перший же рік для кабінету було придбано не тільки предмети необхідні для викладання (таблиці, скульптури), а й велику колекцію естампів для заснування художнього кабінету, завдяки якому учні могли б знайомитися з кращими творами світового мистецтва. Під час канікул 1880 р. було перебудовано приміщення класу, приготовлено необхідні меблі і на випадок появи охочих займатися рисунням у вільний від обов'язкових занять час. Того ж року все облаштування класів було закінчено. Перша група охочих займатися на вечірніх рисувальних курсах у П. Крестоносцева складала 8 осіб – це були учні реального училища. Таким чином 4 листопада 1880 року було відкрито 1 клас для вільних відвідувачів. Спочатку через слабку підготовку учнів можливо було вести тільки рисунок вуглем з оригіналів. На кінець навчального року 1882 року П. Крестоносцев за добре організовану справу отримав подяки Єлисаветградського повітового земського зібрання [13, с. 694].

До 1882/3 навчального року Вечірні рисувальні класи існували на кошти земського реального училища, в осінню сесію Херсонські губернські земські збори (внаслідок клопотання правління училища) виділили 1500 карбованців на поповнення навчальних посібників класів і для відкриття фігурного класу. В цей же час П. Крестоносцев відкрив V натурний клас, для якого були виписані ще кілька окремих ламп [13, с. 353].

Шість кращих його учнів, після належного випробування, перейшли в натурний клас. У 1883/4 учбовому році у рисувальних класах навчалася 92 учні. Із них: 52 – учні земського реального училища, 18 – вільних відвідувачів, 14 учениць громадської жіночої гімназії, 4 – учениці приватної жіночої гімназії, 3 – класичної прогімназії і 1 – військової прогімназії. Зі збільшенням кількості учнів, П. Крестоносцев вже не мав можливості особисто викладати у всіх класах, тому запросив 7 учнів старшого курсу у помічники, і дозволив їм викладати фахові предмети у перших двох класах [9, 103–106].

Перед початком 1883/4 учбового року 5 із старших учнів вступили у вищі навчальні заклади: 2 – в Академію мистецтв у Петербурзі, 1 – на архітектурне відділення, 1 – на живописне, 1 – в Московське училище живопису, скульптури та архітектури на архітектурне відділення, і 2 – в школу професійних мистецтв барона Штігліца. В кінці навчального року з Академії мистецтв було отримано велику колекцію античних фігур і завдяки цьому був сформований 6-й рисувальний клас античних фігур. Таким чином, як зазначав засновник класів П. Крестоносцев – «у цьому вигляді школа досягла рівня загальних елементарних класів, або підготовчого класу по Академії мистецтв» [5, с. 86].

Того ж року для класів було замовлено архітектурні моделі і близько 400 одиниць орнаментів всіх Європейських стилів. П. Крестоносцев вважав, що орнамент є основою промислового виробництва, тому надалі його потрібно вивчати і застосувати у подальшій проєктній діяльності [6, с. 285, 290.].

Вечірні рисувальні і креслярські класи масово відвідували й робочі місцевого заводу сільськогосподарських машин, засновниками якого були англійські підприємці Роберт і Томас Ельворті. На початку ХХ століття цей завод був одним із найбільших акціонерних товариств виробництва сільськогосподарської техніки в усій Наддніпрянській Україні. Робітники заводу, неодноразово висловлювали подяки керівництву училища, при якому були організовані Вечірні рисувальні і креслярські класи за те, що їх навчання кресленню та інших художніх дисциплін стало надзвичайно корисним для їхньої професійної діяльності.

У звітній документації рисувальних класів за 1895 р. відзначалось, що: «Особливого розвитку в цьому році отримав клас креслення, де навчалось 30 учнів – майже всі робітники заводу Ельворті. Більша частина креслярських робіт була виконана ними з дрібних чугунних моделей, в яких завдяки особливій люб'язності п. Ельворті, в учнів не було нестачі». Також вони виконували копії малюнків з таблиць і олеографій олійними та керамічними фарбами для фарфору [7, с. 115].

На той час з усіх земств Росії, Херсонське земство першим взяло на себе почин введення художнього елемента в освіту народні маси. Така справа виявилася надзвичайно корисною і результативною в майбутньому. А П. Крестоносцев, щодо цього зазначав: «...Ця справа не повинна закінчитися на початковій освіті, тобто на півдорозі. У нас багато елементарних шкіл, якщо не художніх, то наукових, але це і становить той тягар суспільства, який воно тепер відчуває; велика частина молодих людей прагне до вищих навчальних закладів не із-за бажання до суто наукових знань, а шукає де можна придбати знання практичні, з якими вони могли б заробляти собі на шматок хліба». Цікаві також його міркування про необхідність давати потрібні знання майбутнім ремісникам: «...Те ж саме можна сказати і відносно мистецтв. Школа з суто художнім напрямом не дає практичних результатів. Єлисаветградська рисувальна школа, залишаючись на суто художньому ґрунті, служила б практично тільки тим небагатом обраним, для яких легко змінити Єлисаветградську школу на Академію або на школу Штігліца. Всі ж інші або продовжують навчатися внаслідок неперемо-

жної любові до мистецтва, або залишають навчання. Але і перші, рано чи пізно, змушені будуть покинути школу, усвідомлюючи, що час їх витрачено на вивчення таких речей, які вони не зможуть застосовувати до справи. Професійні школи на основі обмежених наукових курсів, це і є все те, що може бажати більшість суспільства. Чисто наукові школи, як і чисто художні – повинні бути надбанням людей цілком забезпечених життєвими засобами» [6, с. 284].

М. Завадський, директор Єлисаветградського земського реального училища, на одному із річних художніх конкурсів учнів Вечірніх рисувальних і креслярських класів про значення художньо-ремісничої освіти висловився так: «Мистецтво малювання має не тільки освітнє значення; воно вельми необхідно для промисловості. За кордоном цілком усвідомлена ця істина. Там уряд не шкодує коштів на влаштування найбагатших художніх і технічно-художніх музеїв, а суспільство піклується про створення якомога більшої кількості малювальних шкіл. В Англії існує більше 3-х тисяч малювальних шкіл» [6, с. 284]. Також він відзначав, що Академія мистецтв у Петербурзі сприяла облаштуванню першого міського музею у м. Харкові, а також ставила завдання щоб і всі інші провінційні міста доклали всіх зусиль і засобів, щоб створити і в себе такі ж мистецькі установи, які так необхідні для розвитку художньої грамотності суспільства і підняття промисловості.

Вечірні рисувальні і креслярські класи в Єлисаветграді стали в ті роки одним із впливових осередків художньо-промислової освіти та демократичного мистецтва в Україні і сприяли притоку підготовленої української молоді з усталеним світобаченням та з активною життєвою позицією до навчальних закладів великих культурних центрів.

Висновок. Динаміка руху мистецького процесу та формування культурно-мистецького середовища міста і краю в цілому, головним чином, залежала від діяльності групи художників-педагогів, які, отримавши ґрунтовну підготовку в академічних закладах, потім працювали в Єлисаветграді. Ці художники-педагоги – П. Крестоносцев та його колеги і послідовники М. Нікольський, П. Сорока, а ще пізніше Ф. Козачинський – були втіленням певного типу художника-діяча, для якого були властиві широта творчого покликання та особливий творчий універсалізм. Окрім педагогічної діяльності вони займалися просвітницькою роботою серед населення, зробивши важливий внесок у розвиток художнього життя міста і краю в цілому. Високий рівень викладання у місцевих закладах визначався належною освітою та творчою обдарованістю педагогів. Своїм захопленням мистецтвом художники-педагоги приваблювали творчу молодь, намагалися розвинути природні задатки учнів, індивідуально підходили до кожного вихованця. Маючи ґрунтовну базову освіту, вони розробляли власні методики ефективного навчання образотворчої грамоти.

У кінці ХІХ – на початку ХХ століття Вечірні рисувальні і креслярські класи сприяли поширенню професійної художньої освіти, виховували смак, надавали навички, які використовували у своїй практичній діяльності представники різних професій і ремесел. Досвід класів з часом набув не тільки місцевого, значення,

а й став корисним для всієї галузі в цілому, в масштабі країни. При цьому значну роль у цьому процесі відіг-

рав і кращий зарубіжний досвід подібних мистецьких шкіл.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гуріч З. В. Становлення художньої освіти в навчальних закладах Півдня України (середина XIX – початок XX ст.)//Педагогічні науки: зб. наук. пр.: Херсонський держ. ун-т., Херсон, 2013. Вип. 64. С. 31–35. 1.
2. Доклад о работе II съезда русских деятелей по техническому и персональному образованию. 15 января – 24 декабря 1896 г.//Державний архів Кіровоградської області. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 119. арк. 19–35.
3. Левченко М. Г. Художня культура Півдня України у структурі змісту культурологічної освіти студентів//Південний архів. Філологічні науки: зб. наук. праць. Херсон, 2001. Вип. XIII. С. 135–136.
4. Малиніна І. О. Підготовка педагогічних кадрів у Харківській та Київській художніх школах України (друга половина XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Харків, 2005. 221 с.
5. Отчет о состоянии Елисаветградского земского реального училища. 1883 – 1887 гг.//Державний архів Кіровоградської області. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 39. 252 арк. 18.
6. Отчет Херсонского губернского земства за 1884 г.//Сборник Херсонского земства. Год 17. Херсонь, 1885. №4. 292 с. Отчеты о состоянии училища: 1 сентября 1896 г. – 14 мая 1901 г.//Державний архів Кіровоградської області. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 130. арк. 311.
7. Отчеты о состоянии училища: 1 сентября 1896 г. – 14 мая 1901 г.//Державний архів Кіровоградської області. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 130. арк. 311.
8. Паньок Т. В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917-1991 рр.): автореф. дис. ... докт. пед. наук.: 13.00.01. Київ, 2017. 40 с.
9. Послужные списки (характеристики) преподавателей училища. 30 декабря – 8 декабря 1893 – 1895 гг.//Державний архів Кіровоградської області. Ф. 60. Оп. 1. Спр. 106. арк. 188.
10. Пунгіна О. А. Развитие художньої освіти Півдня України (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Кіровоград, 2013. 20 с.
11. Русакова, Л. І. Развитие приватної художньої освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століття): автореф. дис.... канд. пед. наук: 13.00.01. Кропивницький, 2017. 20 с.
12. Сапак Н. В. Художне життя Півдня України кінця XIX – першої третини XX століття: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: спец. 17.00.05. Київ, 2006. 23 с.
13. Систематический свод постановлений Елисаветградского Уездного Земского Собрания 1888–1895 гг./сост. Е. И. Борисов. Елисаветград: Тип. А. Гольденберга, 1895. 897 с.
14. Філоненко О. В. Освіта Кіровоградщини (Елисаветградщини) в наукових рефлексіях українських учених (друга половина XIX–XX століття). Харків, 2017. 412 с.
15. Шмагалю Р. Т. Мистецька освіта в Україні сер. XIX – сер. XX століття: структурування, методологія, художні позиції. Львів, 2005. 528 с. Shmagalo R.T.

REFERENCES

1. Gurich Z.V. The formation of art education in educational institutions of the South of Ukraine (mid-XIX - beginning of XX centuries)//Pedagogical Sciences: Coll. of sciences works.: Kherson state. Univ., 2013. Is. 64. P. 31-35.
2. Report on the work of the II Congress of Russian figures in technical and personal education. January 15 - December 24, 1896//State archive of Kirovograd region. F. 60. Des. 1. File. 119. P. 19–35.
3. Levchenko M. G. Art culture of the South of Ukraine in the structure of the content of cultural education students//Southern archive. Philological Sciences: Coll. of sciences works. Kherson, 2001, Is. XIII. P. 135–136.
4. Malinina I.O. Training of pedagogical staff in Kharkov and Kiev art schools of Ukraine (second half of XIX – beginning of XX century): dis. ... Cand. ped. Sciences: 13.00.01. Kharkiv, 2005. 221 p.
5. Report about the state of the Elisavetgrad Zemsky Real School. 1883 – 1887//State archive of Kirovograd region. F. 60. Des. 1. File. 39. P. 18.
6. Report of the Kherson provincial Zemstvo for 1884.//Collection of the Kherson Zemstvo. Year 17. Kherson. 1885. №4. 292 p.
7. Reports on the status of the school: September 1, 1896 - May 14, 1901//State archive of Kirovograd region. F. 60. Des. 1. File. 130. P. 311.
8. Panyok T. V. Theoretical and methodological principles of training of future artists-teachers in the context of higher art education in Ukraine (1917-1991): Author. dis. ... Doc. ped. Sciences:: 13.00.01. Kyiv, 2017. 40 p.
9. A track record (characteristics) of school teachers. December 30 - December 8, 1893 - 1895//State archive of Kirovograd region. F. 60. Des. 1. File. 106. P. 188.
10. Pungina O. A. Development of art education of the South of Ukraine (second half of XIX – beginning of XX century): author. diss. ... Cand. ped. Sciences: 13.00.01. Kirovograd, 2013. 20 p.
11. Rusakova L.I. Development of Private Art Education in Ukraine (second half of XIX – beginning of XX century): author. diss.... Cand. ped. Sciences: 13.00.01. Kropyvnytskyi, 2017. 20 p.
12. Sapak N.V. Artistic life of the South of Ukraine at the end of XIX - the first third of XX century: abstract. diss. ... Cand. art: special. 17.00.05. Kyiv, 2006. 23 p.
13. Systematic summary of the decrees of the Elisavetgrad County Zemsky Assembly of 1888–1895./comp. E. I. Borisov. Elisavetgrad: Type. A. Goldenberg, 1895. 897 p.
14. Filonenko O.V. The Education of the Kirovograd Region (Yelisavetgrad Region) in Scientific Reflections of Ukrainian Scientists (Second half of XIX-XX century). Kharkiv, 2017. 412 p.
15. Shmagalo R.T. Art education in Ukraine ser. XIX - Ser. XX century: structuring, methodology, artistic positions. Lviv, 2005. 528 p.

Specifics formation of artistic-industrial education in Yelisavetgrad (now – Kropyvnytsky) the end of the XIX – early XX century I. A. Bosa

Abstract. The article explores the background and development of art and production education in Elisavetgrad, on published and unpublished sources. Analyzed elementary the stage of activity of the Evening Drawing and design classes, which were created on a public basis in 1880 at the Elisavetgrad Zemsky Real School, academician of portrait painting Peter Krestonostsev. In drawing classes thoroughly were taught discipline artistic cycle: academic drawing, painting, ornamentation, porcelain painting, drawing. Subsequently, the classes became an important factor in the formation of the cultural and artistic environment in the city, the development of art and industrial education in the region, and as a result - economic growth in the region as a whole.

Keywords: art, artistic-industrial education, educational establishments, Evening drawing and design classes, Yelisavetgrad.